

GAZDASÁG & TÁRSADALOM

Journal of Economy & Society

TARTALOM

- Katits Etelka – Magyar Katinka – Varga Zsuzsanna – Palányi Ildikó
A pénzügyi turnaround controlling rendszer alkalmazása
a hazai vállalati életszakaszokban
- Jandala Csilla – Gál Pál Zoltán – Böröcz Lajos – Darázs Fanni
A turizmus munkaerő-helyzete a pandémia után
- Németh Nikoletta – Mészáros Katalin
Lakossági attitűd vizsgálat Győr-Moson-Sopron megyében
– középpontban a szelektív hulladékgyűjtés és a hulladék újrahasznosítása
- Solderits, Thomas
Artificial intelligence – the Gamechanger in the automotive industry
to counteract material shortage in a crisisy
- Székely Csaba
A PhD-fokozat értéke a gazdálkodás- és szervezéstudományok területén
– 30 éves szubjektív visszatekintés

2021/2

Gazdaság & Társadalom

14. ÉVFOLYAM

2021.

2. SZÁM

TARTALOM

TANULMÁNYOK/STUDIES	3
A pénzügyi turnaround controlling rendszer alkalmazása a hazai vállalati életszakaszokban	
<i>Katits Etelka – Magyar Katinka – Varga Zsuzsanna – Palányi Ildikó</i>	5
A turizmus munkaerő-helyzete a pandémia után	
<i>Jandala Csilla – Gál Pál Zoltán – Böröcz Lajos – Darázs Fanni</i>	39
Lakossági attitűd vizsgálat Győr-Moson-Sopron megyében – középpontban a szelektív hulladékgyűjtés és a hulladék újrahasznosítása	
<i>Németh Nikoletta – Mészáros Katalin</i>	56
Artificial intelligence – the Gamechanger in the automotive industry to counteract material shortage in a crisis	
<i>Thomas Solderits</i>	75
A PhD-fokozat értéke a gazdálkodás- és szervezéstudományok területén – 30 éves szubjektív visszatekintés	
<i>Székely Csaba</i>	87
ABSTRACTS IN ENGLISH	109

A PhD-fokozat értéke a gazdálkodás- és szervezéstudományok területén – 30 éves szubjektív visszatekintés

Székely Csaba¹

ABSZTRAKT: 1993-ban, a felsőoktatásról szóló törvény kihirdetésével indulhatott el hivatalosan a PhD tudományos fokozattal kapcsolatos képzés a magyarországi egyetemeken. Csakhamar megjelentek a gazdálkodás- és szervezéstudományi területen képzésre jogosult, akkreditált doktori programok (később doktori iskolák). Ezek iránt (csakúgy, mint a műszaki területek iránt) a pályafutásukat nem csak a kutatási vagy felsőoktatási területen elképzelő jelöltek, hanem a gyakorlatot, a különböző intézmények és vállalkozások állásait választók is érdeklődést mutattak. A doktorképzésre jelentkezők akkor még csak reménykedhettek abban, hogy döntésük pozitív irányba fogja befolyásolni pályájukat, azaz számukra értékes lesz a tudományos fokozat megszerzése.

A tanulmány 30 éves témavezetői visszatekintés alapján, 33 PhD-fokozatot szerzett, és azóta különböző szakterületeken tevékenykedő egykori hallgató megkérdezésével kísérelt meg választ találni azokra a kérdésekre, amelyek ma is foglalkoztathatják a tudományos közvéleményt, de főleg a PhD-képzést választani szándékozó egyetemi hallgatókat. Ha a felsőoktatásban képzelik el pályafutásukat, van-e esélyük a PhD-képzés mielőbbi eredményes abszolválására, és a disszertáció megvédésére? Megéri-e a több éves továbbtanulás azoknak is, akik nem kifejezetten oktatói vagy kutatói pályát választanak? Hogy vélekednek a doktori képzéssel kapcsolatos különböző akadályokról a már tudományos fokozatot szerzetek?

A tanulmány részben a szakirodalom, részben a saját felmérés alapján kíván választ adni a felvetett kérdésekre. A válaszok többsége pozitív és támogató, de nyilvánvaló eltérések is vannak a különböző szakterületek képviselői, vagy az eltérő élethelyzetek esetén.

KULCSSZAVAK: PhD-képzés, a tudományos fokozat értéke, gazdálkodás- és szervezéstudományok

JEL-kódok: A11, A29, I21, M20

¹ Soproni Egyetem, Lámfalussy Sándor Közgazdaságtudományi Kar

Bevezetés

A felsőoktatásról szóló LXXX. törvény ismerte el az egyetemek jogát doktori (PhD) képzésre és oklevelek kiadására 1993-ban. A törvény 91. § (1) bekezdése szerint az egyetem doktori képzésre és doktori fokozat odaítélésére azon a tudományterületen, illetőleg tudományágban jogosult, amelyben arra való alkalmasságát a MAB² állásfoglalásában elismerte. A törvény érvénybe lépése után hamarosan megindult a doktori programok alapítása és MAB általi akkreditálása, többek között a gazdálkodás- és szervezéstudományok területén. Magyarországon az 1992. évi ideiglenes, majd az 1994. évi végleges akkreditáció keretében jogosítottak fel egyetemeket a doktori képzésre (Róna-Tas, 2003).

A tudományos közélet kezdettől fogva fokozott figyelemmel kísérte a doktori programok és iskolák működését. Több kutatási program és tudományos közlemény vizsgálta a doktorképzés eredményességét, és próbált válaszokat adni az eredményes vagy kevésbé eredményes működés okaira, a fejlesztés lehetőségeire. A tanulmány egyrészt áttekinti a közgazdaságtani és a gazdálkodástudományi doktorképzésről az utóbbi időben született legfontosabb közleményeket, másrészt feltárja a PhD-fokozat megszerzésére törekvők céljait, indokait. A szakirodalmi elemzés elsődleges célja információk gyűjtése a tanulmány címében megfogalmazott fő kérdés megválaszolásához: mit érhet a PhD cím a gazdálkodás és szervezéstudományok területén? Nyilvánvaló, hogy a piacon nehezen mérhető a megszerzett doktori fokozat értéke, és erre a kérdésre a tudomány sem tud egyértelmű választ adni, ezért a szakirodalom értékelése mellett a konkrét kérdésre irányuló elemzésekre is támaszkodni kell. A tanulmány sajátos módszert alkalmaz: a szerző témavezetésével PhD-fokozatot szerzett 33 egykori hallgató megkérdezésével, 30 év tapasztalatait felhasználva vonja le a következtetéseket az itt feltett fontosabb kérdésekre.

A PhD-képzés helyzetének áttekintése a gazdaságtudományok területén

Papanek és munkatársai (2011) az MTA IX. Osztály Ipar- és Vállalatgazdasági Bizottsága által gyűjtött információk alapján azt vizsgálták, hogy

² Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság

mely egyetemek, milyen szakmai programokkal vállalnak szerepet a gazdálkodás- és szervezéstudományok PhD-képzésében. A képzések főbb jellemzőinek megismerése céljából tizenkét doktori iskola vezetőinek kérdőívet küldtek ki, amelyből tíz visszaérkezett választ tudtak értékelni. A válaszadók szerint az értekezésekben feldolgozandó témákra általában a doktori tanácsok, illetve a témavezetők tesznek javaslatot. Feltűnő volt, hogy a doktori iskolák nem törekedtek arra, hogy a vállalatok által felvett témákat dolgozzanak fel a doktorjelöltek. A vizsgált PhD-értekezések témái – az egyes iskolák jelentős specializációja mellett – összességükben csaknem teljesen lefedték a gazdálkodás- és szervezéstudományok területét. A felmérési eredmények szerint a doktori iskolák elsősorban három nagy kérdéskört tekintenek fő témájuknak: a vállalati versenyképesség, a kis- és közepes vállalatok gazdálkodása, és a K+F és innováció kérdéseit. A témaválaszték bővítését azonban a legtöbb egyetemen időszerűnek ítélték. A legtöbb doktori iskola a témavezetőkre bízta az értekezés vázlatának kialakításával kapcsolatos egyeztetéseket. Az értekezések értékelését opponensek végzik, és „munkahelyi” vitákon értékelik a disszertációk első tervezetét. Egyes egyetemek külföldi opponensek felkérésére is törekedtek. A felmérésben a PhD-képzés felsőoktatásban, illetve a kutatóintézetekben betöltött szerepe mellett a szakember utánpótlás helyzetére vonatkozóan is kérdéseket tettek fel. Megállapították, hogy a PhD-fokozat presztízse a hazai gazdasági gyakorlat számos további szférájában, mindenekelőtt a vállalatok körében lényegesen kisebb, mint a fejlett országokban. Még a vállalati kutatóhelyek többsége is ritkán keresi a fokozattal rendelkezőket. A helyzet megváltoztatása nem csekély erőfeszítéseket követelne mindenekelőtt abban, hogy a doktori iskolák fokozottabban vegyék figyelembe a gyakorlat igényeit.

M. Fried és Horváth (2012) a tudományos fokozattal rendelkezők életpályáit vizsgálta, elsősorban a mobilitás középpontba állításával. Nemzetközi együttműködés keretében, 2010-ben készült a felmérés a tudományos fokozattal rendelkezők előmeneteléről. A fókuszba állított mobilitási témakör a szerzők szerint az Európai Kutatási Térség koncepciójának egyik leglényegesebb eleme, ezért tartották fontosnak annak kimutatását, hogy a hazai tudományos intézmények mellett a vállalkozások is aktívan hozzájárulnak a tudás szabad áramlásához. A vállalkozási szektor tudományos fokozattal rendelkező munkavállalói ugyanolyan arányban töltöttek legalább hat hónapot külföldön a vizsgált időszakban, mint a felsőoktatásban dolgozók. A felmérést a témában készült interjúk elemzésével

is kiegészítve megerősítették, hogy a fiatal kutatók nemzetközi és/vagy hazai munkahelyek közötti mozgása Magyarországon is természetes része lett a kutatói életpályának. Külföldre többnyire a pályakezdők mennek, elsősorban szakmai okokból, a későbbi karrier megalapozása érdekében.

Györffy (2013) a magyarországi gazdaságtudományi doktori iskolák néhány jellemzőjét mutatta be egy kérdőíves felmérés alapján. 18 közgazdaság-, illetve gazdálkodás- és szervezéstudományi doktori iskola közül 13 iskola vett részt a felmérésben. A fokozatot szerzett hallgatók válaszai alapján megállapítható volt, hogy általános az öt éven túli fokozatszerzési idő. Nyolc doktori iskolában a hallgatók 70 százaléka öt évnél hosszabb idő alatt szerezte meg fokozatát. Jellemző volt a nagymértékű lemorzsolódás, így a beiratkozott hallgatóknak csak 27 százaléka szerzett tudományos fokozatot. A fokozathoz kapcsolódó publikációk száma átlagosan öt, egyedül a Szegedi Tudományegyetemről jeleztek 8-12 publikációt.

Michalkó és Zsóka (2016) „Quo vadis Gazdaságtani Doktori Iskola” címmel a Budapesti Corvinus Egyetemen vizsgálta az egyik legnagyobb hallgatói létszámmal rendelkező műhelyét. A doktori iskola vezetése 2015 októberében online kérdőíves felmérést végzett oktatói és hallgatói körében a fejlesztendő területek feltárása céljából. A kérdőívet 113 fő töltötte ki. A vizsgálatok alapján megállapították, hogy BCE Gazdálkodástani Doktori Iskola a hazai gazdálkodás- és szervezéstudományi képzésben résztvevőkkel, illetve az egyetemen működő társintézményekkel való összehasonlításban is eredményesen működik. A sikerek ellenére az oktatók és a hallgatók elismerik a reformok szükségességét. A megkérdezettek egyetértettek abban, hogy az eddigiekhez képest sokkal nagyobb hangsúlyt kell helyezni a kutatásra. Törekedni kell a nemzetközi projektekhez való csatlakozásra, és fokozni kell a nemzetközi konferenciákon való szereplés intenzitását. Kiemelték, hogy nagyobb hangsúlyt kell helyezni a hazai és nemzetközi (lehetőleg iparági) kutatásokban való részvételre.

Fábr (2018) egy 2001 óta, három adatfelvételi ciklusban (2002, 2006-2007, 2014) lezajlott kutatási program alapján összegezi a doktoráltak véleményét arról a kérdésről, hogy mire és mennyire jó a PhD-fokozat. A kutatás alapfeltételezése az volt, hogy a PhD-képzés és fokozat egyre inkább nem kizárólag a tudományos pálya kezdetét jelenti, hanem olyan legfelsőbb szintű felsőfokú képzés, ami a gazdaságban és a társadalom különböző területein is egyre nagyobb mértékben hasznosul. A vizsgálatok eredményei szerint a doktoráltak általánosan elégedettek a szakmai életükkel, azonban az anyagi helyzetükről, szakmai pályafutásukról többnyire negatívan nyilatkoztak. A tanulmányaikat és az egyetemen töltött

időt hasznosnak tartották, és szerintük a PhD tanulmányok alatt kialakult kapcsolataik segítették karrierjüket. Azt is megállapította, hogy a PhD-fokozatot szerzettek magas szintű szakmai tudással, de nem túl fejlett önmenedzselési képességekkel lépnek be a munka világába.

Michalkó et al. (2021) szerint a doktori képzés magyarországi rendszerében 2016-ban bekövetkezett változások alapvetően módosították az addigi paradigmát. Az időkényszer bevezetése, a képzési időszak első felét lezáró komplex vizsga szűrő, kizáró jellegének erősítése, és az ösztöndíjas helyek számának emelése a nemzetközi versenyképesség erősítését kívánta elérni. Nyilvánvaló, hogy az intézkedések első eredményei csak két-három éven belül látnak majd napvilágot, de már az új típusú doktori képzés első négy éve értékes tapasztalatokkal szolgált a hallgatói, oktatói értékelések vizsgálatához. A tanulmány a lebonyolított kérdőíves vizsgálat alapján arra a kérdésre is választ keresett, hogy az érintett csoportok a megreformált tudományos utánpótlás-nevelés mely tényezőiben látják a minőség garanciáját.

Érdeemes megfigyelni a külföldi tapasztalatokat is a gazdálkodás-tudományi doktori fokozattal kapcsolatos reformkezdeményezések területén. Nyugat-Európában és az Amerikai Egyesült Államokban egyre növekszik a nem kifejezetten felsőoktatási, vagy kutatási karriercéllal megszerzett PhD-fokozatok száma. Ezt a célt is szem előtt tartó képzési formákat, szervezeteket is létrehoztak. Ambrasat és Tesch (2017) az úgynevezett strukturált doktori programok mellett tör lándzsát. Ehhez az Európai Bizottság azon kiegészítő reformjaira hivatkoznak, amelyek célja a doktori fokozattal rendelkezők foglalkoztathatóságának növelése annak érdekében, hogy megfeleljenek az európai tudástársadalom nem akadémiai munkaerőpiaci igényeinek. Megállapították, hogy az Európai Unió dokumentumai a strukturált doktori programokat javasolták a reform elvárásainak megfelelő eszközként, továbbá azt, hogy a strukturált doktori programok száma szinte minden európai országban növekszik. Az e programokhoz kapcsolódó fő cél a doktori képzés intézményi szintű átalakítása a doktori képzés minőségének és hatékonyságának javítása, valamint a doktori képzés konvergenciájának kezdeményezése Európa-szerte.

A PhD-fokozat megszerzésének indokai a szakirodalom alapján

Tapasztalatok szerint a PhD-fokozat megszerzése intellektuális kihívást jelent, fárasztó, és érzelmileg megterhelő. Ráadásul anyagi áldozatokkal is jár, különösen, ha valaki a költségtérítéses formát választja. Leköti a szellemi kapacitást, és elvonja az időt pénzkereseti lehetőségektől. Miért kellene bárkinek is vállalni ezeket a terheket? Ezekre a kérdésekre többféle válasz is található a szakirodalomban.

– *Felsőoktatási és kutatási karriercélok*

Azok számára, akik a tudományos életben szeretnének tevékenykedni, a PhD megszerzése elengedhetetlen alapkövetelmény, amely lehetővé teszi egyrészt a kutatómunka professzionális végzését, másrészt az egyetemi/főiskolai hallgatók oktatását. Az alapértelmezés szerint a doktori fokozatok valójában az akadémiai pályára törekvők képzési programjai. Hozzávetőlegesen öt évet kell tölteni annak elsajátításával, hogy miként válhat valaki alkalmas kutatóvá akadémiai területén, mielőtt jelentkezne posztdoktori, vagy esetleg adjunktusi állásokra (Richard, 2018).

– *Intellektuális kíváncsiság*

Az is előfordul, hogy valakinek annyira megtetszik valamely meghirdetett doktori program témaköre, hogy hajlandó öt-hat évet rászánni az életéből. Az ilyen érdeklődők általában kevés figyelmet fordítanak a konkrét pályaválasztásra. Richard (2018) megvizsgálta, hogy milyen indokokat hoznak fel ezek az érdeklődők a doktori programokhoz való csatlakozást illetően. A megkérdezettek válaszai: „*Nem volt világos tervem azzal kapcsolatban, hogy mit szeretnék csinálni a diploma megszerzése után, de azt hittem, hogy azok a munkák, amelyeket a legfelsőbb fokú végzettséggel végezhetnek, sokkal érdekesebbek, mint a szimpla diplomás állások*”. „*Úgy érzem, hogy a PhD-fokozattal nemcsak a technikai eszközöket kaptam meg, hanem kellő önbizalmat is ahhoz, hogy napi munkám során elemezzem a problémákat, és megbirkózzak az ismeretlennel.*”

A PhD „védjegy” elválasztja a jó tudósokat a tudományos-fantasztikus hívóktól. Nemcsak azt bizonyítja, hogy az egyén képes független kutatást végezni, hanem egy adott témakörben mélyreható ismereteket igazol. A tudományos világban ez elengedhetetlen (Postgraduate search, 2021).

– *Csatlakozás a tudásalapú társadalomhoz*

A doktori fokozatok a tudás alapú gazdaság építőkövei. A doktori fokozat megszerzése tudás létrehozásáról, új dolgok felfedezéséről és új készségek fejlesztéséről szól. (Topuniversities, 2021).

Ez a diploma azoknak való, akik mélyebb tudásra vágnak egy adott területen. A PhD-fokozattal „*változhat az ember*” – mondja a Hongkongi Egyetem rektorhelyettese és kutatási alelnöke. „*A PhD arról szól, hogy tudásra törekedjünk a tudás megszerzésének szenvedélyéért. Ha valakinek szerencséje van, felfedezése/találománya akár megváltoztathatja a társadalmat*” – teszi hozzá.

– *Megbecsülés és tisztelet iránti igény*

A külső szemlélők nem elsősorban a türelmes és kitartó munkát látják a doktori diploma hátterében, hanem a minőséget és a felkészültséget. Ezért általában megbecsülik és tisztelik azokat, akik megszerzik a tudományos fokozatot. Ezt úgy is lehet értelmezni, hogy a PhD-fokozat megerősíti az emberek társadalmi helyzetét. Azonban ez egy olyan végzettség, amelyet csak azok szerezhettek, akik valóban képesek valami eredetire, új tudásbázis létrehozására és felkészültek az ismeretlen felfedezésére (Topuniversities, 2021).

– *Nem akadémiai karrier*

Egyre többen vallják azt, hogy a PhD-fokozat nemcsak a tudományos életben készít fel a sikeres pályára. A doktori kutatások segíthetnek egy szakterületen való elmélyülésben, új eljárások kidolgozásában, vagy különböző szakterületek összekapcsolásában (a multidiszciplináris megközelítésben). Sokan azért választják a PhD-képzést, hogy az iparban, a gazdaságban dolgozhassanak. Egyes országokban a PhD-fokozat segíti a ranglétrán való gyorsabb előrehaladást a gazdaság és a politika területén, de ennek ellenkezőjét is lehet tapasztalni: a „*túlképzettség*” a felettesek számára fenyegető lehet (Richard, 2021).

– *Transzferálható tudás, átvihető kompetenciák*

A PhD-fokozat segít olyan értékes és tovább adható készségek kialakításában, amelyeket a munkaadók nagyra tartanak. A PhD diploma jellegéből adódóan arra tanítja a jelölteket, hogy az elemző gondolkodáson és a kitartáson kívül legyenek csapatjátékosok, problémamegoldók, rendelkezzenek kiváló prezentációs és kommunikációs készségekkel. Emellett a doktori fokozat megszerzésének folyamatát gyakran a kreativitás, a kritikai vizsgálat, a tárgyalási készség, a professziona-

lizmus és a magabiztosság képzéseként ismerik el, ezért a doktori fokozatot kiváló eszköznek tekintik az általános elméleti és gyakorlati készségek megszerzéséhez (Topuniversities, 2021).

– *Egyetlen választási lehetőség*

Az mesterfokozat megszerzése után előfordulhat, hogy a diplomás hallgató időt akar nyerni. Lehet, hogy az egyetemi képzés során nem vizsgálta meg alaposan a különböző karrierlehetőségeket, vagy éppen meggondolta magát a korábban kiválasztott szakmát illetően. Esetleg nem érez arra késztetést, hogy csatlakozzon a munka világához. Láthatott jó példákat is, amelyeket követni kíván. Ilyen esetekben egyetlen kézenfekvő lehetőség lehet a doktori képzés választása. Ez a lépés ugyanakkor kockázatos, ha a diplomás hallgató nem rendelkezik olyan erényekkel (kitartó munka. elmélyülési képesség, tárgyi tudás stb.), amelyek szükségesek a doktorképzés küzdelmes útja során. Természetesen ez a választás végül szerencsés is lehet, ha a „türelmi idő” alatt megtalálja a jelölt a számára kedvező pályát (Richard, 2018).

A felsorolásból érzékelhető, hogy mindenkinek meg lehet a maga személyes oka a doktori fokozat megszerzésére, továbbá egyedi elvárása a program által nyújtott lehetőségekkel kapcsolatosan. Ez után már csak az a jelölt dolgoz, hogy meggyőzze a felvételi bizottságot arról, hogy alkalmas PhD-jelölt, és meggyőzni magát arról, hogy a doktori képzés választása megfelel szakmai, szellemi és személyes céljainak.

Sikeres felevétel esetén is felmerülhet az a kétely, hogy a választott út esetleg időpocsékolás. Elégedetlenség alakulhat ki, sőt olyanok is lehetnek, akik munkájukat „rabszolgamunkának” tartják. Előfordulhat a hétnapos hét, a tízórás munkanap, az alacsony fizetés és a bizonytalan kilátások. Különösen az lehet elkeserítő, ha a doktorjelölt felismeri, vagy csak azt véli, hogy a végső cél elérhetetlenné vált. A PhD-hallgatók „panaszkodása” nem egyedi jelenség, de azt is meg lehet állapítani, hogy valódi problémák is előfordulhatnak a doktori fokozatot kiadó intézményeknél, különösen az olyan gyakorlati, vagy „professzionális doktori fokozatok” területén, mint a jog, az üzleti élet és az orvostudomány, ahol a PhD-fokozat nyilvánvaló értékkel bír. Túlkínálat is lehet a PhD-fokozatot szerzettek közül. Noha a doktori fokozatot akadémiai állásokra történő képzésnek tervezték, a meghirdetett doktori állások száma nincs mindig összefüggésben a fokozatot szerzettek számával. Eközben az üzleti élet menedzserei a magas szintű készségek hiányára panaszkodnak, és véleményük

szerint a doktori iskolák nem a megfelelő képzést folytatják. (The Economist, 2016).

A szakirodalmi áttekintésből több olyan következtetést is le lehet vonni, amelyek alapján célirányosan összeállítható egy a PhD-fokozat értékével, valamint a gazdaság- és szervezéstudományi terület sajátosságával kapcsolatos felmérés és értékelés. Egyrésztől figyelembe kell venni a megkérdezettek eredeti célkitűzéseit, másrészt a fokozatszerzés utáni elhelyezkedésüket, az azóta létrehozott (tudományos) eredményeiket, valamint a pályafutásuk alatt kialakult, a PhD-fokozat hasznosságával kapcsolatos szubjektív megítélésüket is. A következő fejezetekben bemutatott felmérés és annak értékelése a szakirodalmi elemzésből származó szempontok alapján készült el.

Felmérés 30 éves visszatekintéssel

A PhD-képzés valós helyzetének feltárása és a szükséges korrekciók megtétele elsősorban a tudományos közösség feladata. Azoknak, akik évek, vagy évtizedek óta rész vettek a tudományos képzésben, különösen fontos annak megerősítése is, hogy az e területen végzett munkájuk nem veszett kárba, és hasznosan tevékenykedtek a jövő nemzedék oktatóinak és kutatóinak képzésében, a különböző szakterületek vezetőinek kinevelésében. A tanulmány ezért a PhD-fokozat értékére vonatkozó elemzést a témavezető, illetőleg az általa irányított hallgatók szemszögéből vizsgálja.

A tanulmány szerzője megközelítően 30 éves témavezetői tapasztalattal rendelkezik, és a témavezetésével tudományos fokozatot szerzett több, mint 30 tanítványa körében végzett felméréssel kíván támpontokat keresni a feltett kérdésre. Ez a vizsgálat abban a tekintetben nem tekinthető tudományosan megalapozottnak, hogy a megbízható statisztikai elemzésekhez szükséges mintaszámot ezen a módon meg sem lehet közölni. Ettől függetlenül a 30 évet áttekintő, empirikus elemekkel kiegészített vizsgálat következtetései hasznosan járulhatnak hozzá a megfogalmazott kérdés vizsgálatához.

A felmérések két egyetem (Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem³ és a Soproni Egyetem⁴) gazdaság- és szervezéstudományi doktori iskoláiban tudományos fokozatot szerzett végzetek körében történtek.

³ Jogelődök: Gödöllői Agrártudományi Egyetem, illetőleg Szent István Egyetem

⁴ Jogelőd: Nyugat-magyarországi Egyetem

Gödöllőn, a gazdaságtudományok területén Agrárökonómia és menedzsment programmal indult el PhD-képzés 1992-ben, amely 2002-től Gazdálkodás- és szervezéstudományi Doktori iskola néven működik tovább (Lehota, 2018). A Soproni Egyetem Közgazdaságtudományi Karán 2002-ben hozták létre a Gazdálkodás- és Szervezéstudományi Doktori Iskolát, amely 2007-től Széchenyi István nevét viseli.

A kérdőív 8 kérdést tartalmazott, amelyek egyrészt a felmérési időszak alatt PhD-fokozatot szerzett hallgatók egykori célkitűzéseit, a fokozatszerzés utáni elhelyezkedésüket és oktató-kutatói tevékenységüket mérték fel, másrészt a PhD-fokozat hasznosságát igyekeztek felmérni.

A doktori iskolákba való jelentkezést többféle törekvés indokolhatta, amelyeket a szakirodalmi elemzés bővebben kifejtett. Kérdőív a következő opciókat ajánlotta fel:

- az oktatói vagy kutatói pályafutás alapfeltételének teljesítése;
- a gyorsabb szakmai–vezetői előrehaladás lehetőségének biztosítása (hosszú távú karrier célok);
- meglévő kutatási eredményeinek összefoglalása;
- az önálló tudományos kutatásra való alkalmasság bizonyítása önmaga számára (passzióból);
- az intellektuális kíváncsiság, vagy a tudás demonstrálása.

A felsoroltak közül akár többféle szándék is inspirálhatta a jelölteket.

A fokozatot szerzett PhD hallgatók számára elsősorban az oktatói és a kutatói pálya lehetett az elsődleges cél, de a szakirodalmi felmérés alapján más vonzó elhelyezkedési lehetőségeket is találhattak. Sőt, pályafutásuk alatt akár újabb és újabb lehetőségek is nyitottak voltak számukra. A kérdőív a következő állásehetőségek közötti választást tett lehetővé (több válasz is lehetséges volt):

- oktatási intézmény,
- kutatási intézmény,
- államigazgatás vagy/és politika,
- vállalati-vállalkozói szféra,
- egyéb (művészeti, sport-, privát stb.) terület.

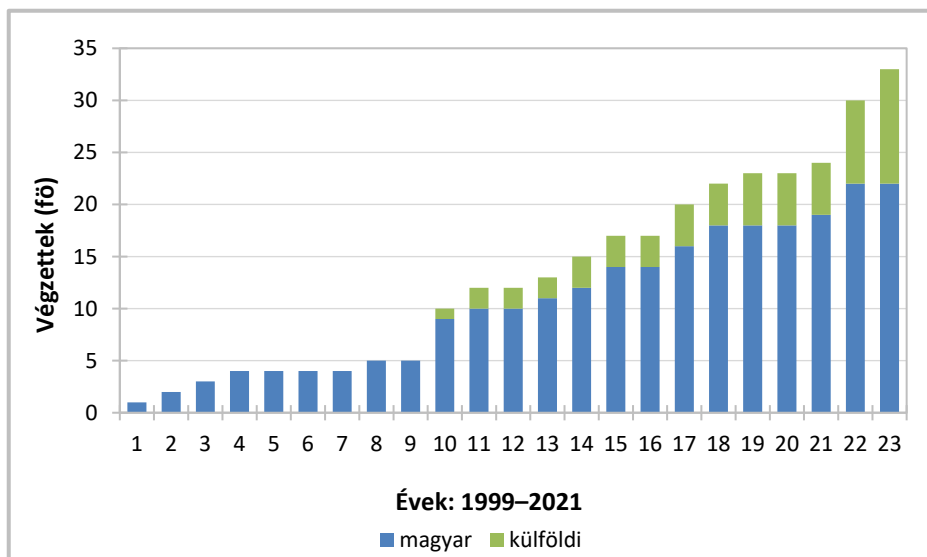
A kérdőív rákérdezett a fokozatszerzés ideje utáni időszak főbb tudományos és egyéb eredményeire: a megjelentetett tudományos publikációk számára, az eddigi munkásság alatt elért legmagasabb pozícióra, tudományos címre, magasszintű kitüntetésre stb.

A felmérés legfontosabb része annak megítélése volt, hogy a megkérdezettek hogyan ítélik meg a PhD-fokozat hasznosságát saját maguk számára egy 5 fokozatú skálán, amelynek két szélső értéke: „nagyon hasznos” és „teljesen felesleges” volt. Ezt a kérdést kiegészített egy hasonló, de másokra vonatkoztatott véleménynyilvánítási lehetőség: milyen mértékben javasolná fiatal rokonainak, vagy ismerőseinek a PhD doktori fokozat megszerzését. A választ ötfokozatú skálán mérve, amelynek a két szélső értéke: „mindenképpen” és „semmiképpen”.

A zárt kérdések mellett rövid megjegyzéseket is lehetett tenni a kérdőívvel, és általában a PhD-képzés tanulságaival kapcsolatosan.

A vizsgálatok eredményei

A kérdőíves vizsgálatban 33 egykori PhD hallgató vehetett részt, ebből két volt hallgató külföldi e-mail címét nem lehetett felderíteni. A megkérdezettek valamennyien névvel vállalták a válaszaikat. Az 1. ábra halmozottan, és a külföldi hallgatók elkülönítésével mutatja be a vizsgálatban részt vevőket 1999 és 2021 között.

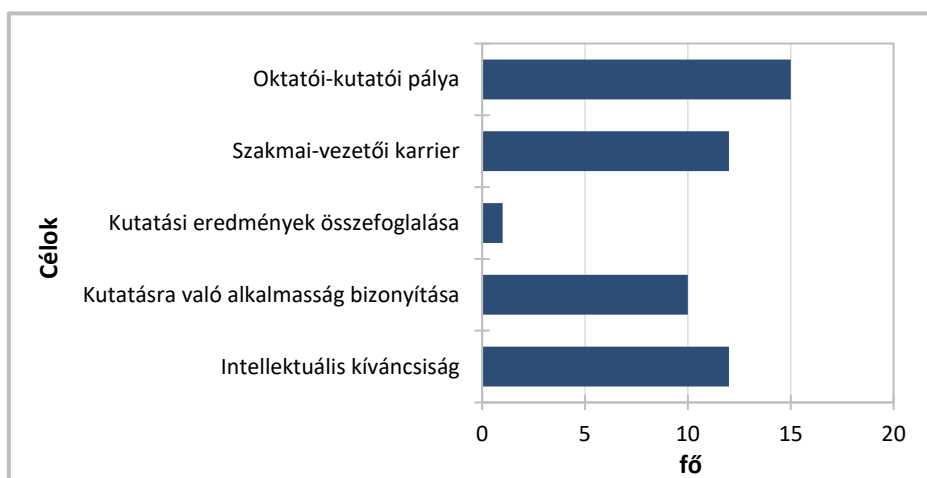

1. ábra: A felmérésben részt vettek száma és összetétele

Forrás: Saját vizsgálatok

Az egykori hallgatók Magyarország mellett Németországból (5 fő), Ausztriából (3 fő), Romániából, Hollandiából, és Indonéziából (1-1 fő) érkeztek, az értekezés nyelve a 23 magyar mellett 7 esetben német és 4 esetben angol volt. A külföldi hallgatók elsősorban a Soproni Egyetem Széchenyi István doktori iskolájába jelentkeztek, ahol 2014-től egy *joint cross-border PhD programban* is részt lehetett venni.

A jelöltek különböző törekvésekkel, célokkal kezdték el a doktorképzést. A 2. ábrán látható eredmények többféle cél megjelölésével születtek, ezért 31-nél több válasz kiértékelését tartalmazzák.

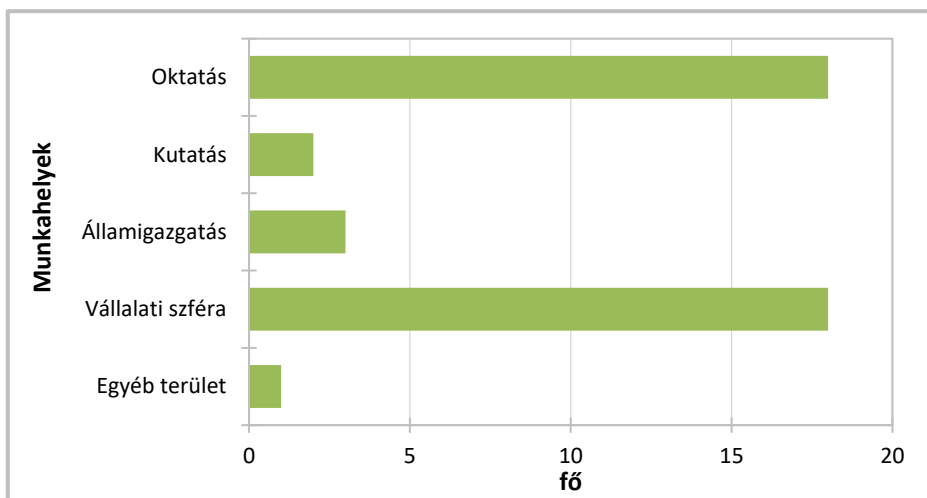
2. ábra: Az egykori jelöltek céljai a PhD-fokozat megszerzésével

Forrás: Saját vizsgálatok

Legtöbb válaszadó érthető okokból az oktatói-kutatói pályát jelölte meg (15 fő). Emellett a szakmai-vezetői karrier lehetősége is vonzó volt (12 fő). Olyanok is voltak, akik még nem döntöttek egyértelműen a későbbi pályafutásukról (az első két válaszlehetőséget csak 27-en választották), inkább a kutatásra való alkalmasságukat szeretnék volna bizonyítani, vagy egyszerűen az intellektuális kíváncsiság hajtotta őket. Ilyen indokok az első két konkrét célkitűzést megjelölteknél is előfordulhattak. Egy fő koránál fogva (60 év feletti) a kutatási eredményei összefoglalására törekedett.

A PhD-fokozat megszerzése után az elhelyezkedési lehetőségek széles köre nyílt meg a megkérdezettek számára. A célkitűzéseknek megfelelően legtöbben az oktatás-kutatás, és a gazdasági szféra valamely terü-

letén helyezkedtek el, sőt egymással párhuzamosan, vagy egymást követően többféle feladatot is elláthattak. A 3. ábra a több válaszlehetőségnek megfelelően mutatja be a megkérdezettek munkahelyeit.

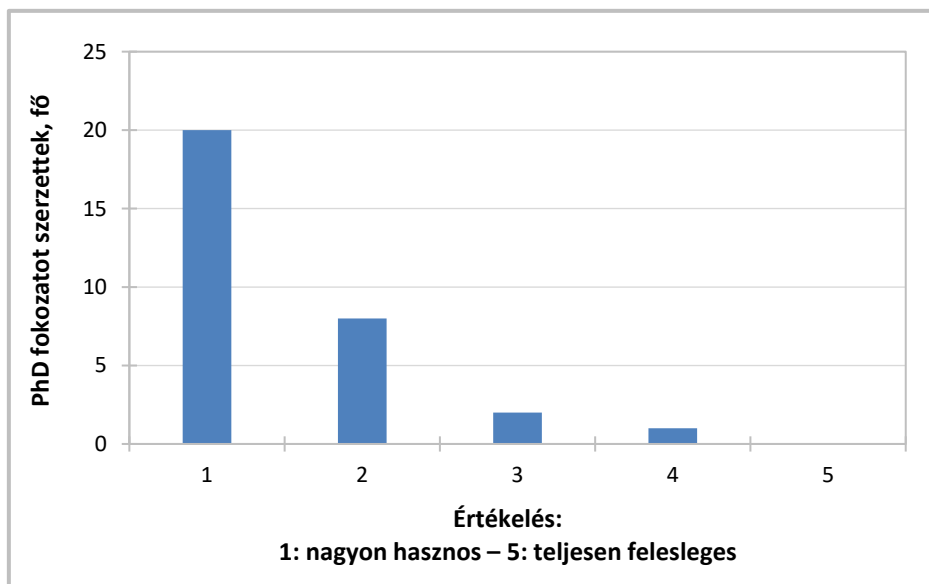
3. ábra: Munkahelyek a PhD-fokozat megszerzése után

Forrás: Saját vizsgálatok

Legtöbben a felsőoktatást és a vállalati szférát jelölték meg munkahelyként (18-18 fő, ami átfedéseket is jelent), néhányan az államigazgatásban és/vagy a politikában (3 fő), illetőleg a kutatás területén (2 fő) helyezkedtek el. A magyar végzettek közül ugyanannyian érdekeltek a felsőoktatásban és a gazdasági szféra tevékenységeiben (10-10 fő), míg a külföldieknél kétszer annyi az oktatók, mint a gazdasági vezetők vagy menedzserek száma (8 és 4).

A felsőoktatásban dolgozók közül hatan egyetemi vagy főiskolai tanárként, hatan egyetemi docensként tevékenykednek, egy személy adjunktus. A vállalati szférában szintén jelentős előrehaladást értek el a PhD-fokozatot szerzettek, mivel tizenegy a felső vezetők, hét a felelős menedzserek száma. A fokozatszerzés óta közölt publikációk számában azonban nagy különbség mutatkozik a két foglalkozási ág között: a felsőoktatásban és kutatásban dolgozók átlagosan 90, a vállalati szférában dolgozók 14 tudományos közlemény megjelentetését tüntették fel a kérdőívben. Ez a tudományos teljesítmény figyelemre méltó, mivel ebben az átlagban a 20 évvel ezelőtt és a 2021-ben doktoráltak egyaránt szerepelnek.

A munkában töltött idő, a pályafutás, a munka jellege és az ezekkel összefüggő sikerek vagy kudarcok a felmérésben részt vevők szempontjából különbözőek. Ettől függően minden válaszadó eltérő véleményt fogalmazhat meg arról, hogy mit jelentett számára a PhD-fokozat megszerzése. Pénzben (nyereségben vagy veszteségben) ezt nem lehet meghatározni, ezért a döntésméleltből ismert *hasznosság* fogalmát célszerű alkalmazni e szubjektív érték meghatározásánál. Kis mérlegelés után a válaszadókban kialakulhat az a meggyőződés, hogy egy adott skálán (jelen esetben egy 5 fokozatú skálán) milyen hasznosságot rendel a PhD-fokozata megszerzéséhez. A 4. ábra a „nagyon hasznos” és a „teljesen felesleges” értékelések közötti skálán mutatja be a 31 válaszadó véleményét erről a kérdéstről.

4. ábra: A PhD-fokozat szubjektív értékelése a megkérdezettek szemszögéből

Forrás: Saját vizsgálatok

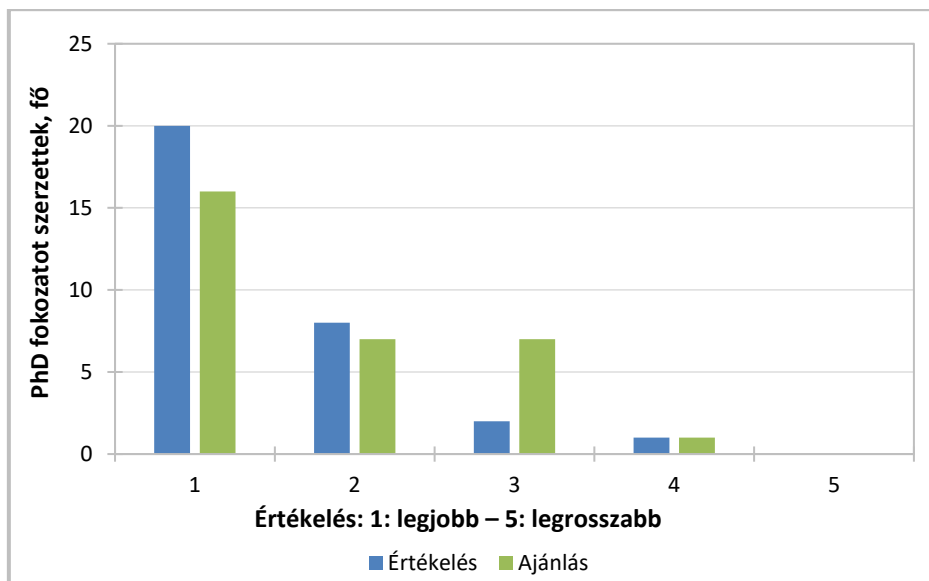
A megkérdezettek közül 20 fő (64,5%) nagyon hasznosnak 8 fő (25,8%) hasznosnak értékelte a tudományos fokozat megszerzését (ez együttesen 90,3%). Két fő közepesen hasznosnak látta a fokozatot, egy fő pedig „még elfogadható” mértékű hasznosságot érzékelt. (Érdekes, hogy

az utóbbinál olyan egyetemi oktatóról van szó, aki az egyetemi pályafutása mellett jelentős sikereket ért el a gazdasági élet területén is, sőt egy felsőoktatási intézmény résztulajdonosává is vált).

A magyar és a külföldi válaszadók véleményeinek összehasonlításából az olvasható ki, hogy a külföldiek jobban megbecsülik a tudományos fokozatot. Az átlagos hasznossági érték itt 1,3 volt, míg a magyar válaszadóknál 1,57 (megjegyzés: nagyobb hasznosságot jelent az 1-hez közelebb lévő érték). Figyelemreméltó az is, hogy a korábban (2012-ig) fokozatot szerzettek kevésbé ítélik hasznosnak a PhD-t, mint az utóbbi években végzetek (1,92 és 1,21). Ennek több oka is lehet: egyrészt a pálya kezdeti szakaszán fontosabb lehet a végzettség, másrészt esetleg a korábban szerzett tudományos fokozat mellett az egyéb erőfeszítések (pl. a felsőoktatás területén a habilitáció) válhatnak hasznosabbá. Arra is kitért az elemzés, hogy mely foglalkozási ág képviselői tartják hasznosabbnak a PhD végzettséget. Az összevetés szerint a felsőoktatási pályafutás képviselői átlagosan 1,33-ra, míg a vállalati szférában tevékenykedők 1,69-re becsülték a hasznossági értéket, ami a tudományos fokozat eredeti célját illetően reális értékelésnek tekinthető.

A tudományos fokozat tényleges értékének becsléséhez az is hozzájárulhat, hogy a már fokozatot szerzettek milyen mértékben és milyen körülmények között javasolják másoknak a nagy erőfeszítéssel és lemondással is járó fokozatszerzési folyamatot. A kérdőív erre vonatkozóan is tartalmazott kérdést, amely szintén ötfokozatú skálán mérte fel az erre vonatkozó ajánlás erősségét. A két szélsőérték itt a „mindenképpen” (1), illetőleg a „semmiképpen” (5) volt.

Az 5. ábra ennek a felmérésnek az eredményeit mutatja be, mégpedig a kétféle felmérés eredményeinek összevetésével.

5. ábra: A PhD-fokozatot szerzettek saját értékelése és javaslatai mások számára

Forrás: Saját vizsgálatok

Egyértelműen látható, hogy a megkérdezettek óvatosabbak a fokozatszerzésre vonatkozó ajánlás megtételénél a saját értékeléshez képest. A „mindenképpen” javaslatot 16 fő (51,6%) választotta, és a következő fokozatra is kevesebben szavaztak (7 fő, 22,6%). Két érték együttesen csak 74,2 százalék a saját hasznosság megállapítására vonatkozó előző értékelés 90,3 százalékához képest. Az eltérést a válaszadók által megfogalmazott szóbeli indoklások is magyarázzák, amelyeket a következtetések fejezetben tüntettem fel.

Következtetések

A felmérésből és a vizsgálatokból levonható következtetéseket néhány, a válaszadók „Egyéb rövid megjegyzések” rovatában megfogalmazott gondolatával támasztom alá. Ezek a vélemények természetesen eltérhetnek egymástól, mivel magát a doktori képzést, a tudományos fokozat megszerzésének hasznosságát a sajátos egyéni nézőpontokból értékelték.

Annak ellenére, hogy csak azok számára elengedhetetlen alapkövetelmény a PhD-fokozat megszerzése, akik a tudományos életben szeretnék elképzelni pályafutásukat, sokan és különböző okokból vágnak neki a doktori értekezés megírásának. A szakirodalmi felmérés feltárta mindazon okokat, amelyek ezt a döntést eredményezhetik. Ehhez az első elhatározás, azaz a PhD-képzésre való jelentkezés a legnagyobb jelentőségű. A felmérésben részt vevők is megfogalmazták véleményeiket erről. Iránymutatást is adtak: *„Tanács doktorandusz-jelölteknek: kristálytiszta megfogalmazott cél és ok, tényleges „hasznosítási“ terv nélkül a tudományos fokozat megszerzése értelmetlen idővesztés, amely sem elégedettséget, sem pénzt nem hoz.”* Olyanok is voltak, akik sokáig hezitáltak: *„A jövődő pályámmal kapcsolatos kérdéseket nagyon későn sikerült végre tisztáznom magamban, de ennek eredményképpen a fokozat megszerzése után 2,5 évvel egy nap alatt többet kerestem, mint amennyi az egy havi fizetésem volt az egyetemen. A PhD nélkül ez nem jött volna össze, de a PhD-t sem tudtam volna befejezni, ha nem látom tisztán a célt és nincs tervem a „PhD utáni időkre.”*

A sikeres felvételi után a képzési folyamat és a fokozatszerzési időszak egyaránt megpróbáltatásokkal járhat. Szerencsés, aki kezdettől fogva tisztában van a doktorképzés lényegével, a kutatómunka fontosságával: *„Szakmai szempontból számomra a doktori fokozat megszerzése során a kutatási munka elvégzése volt kiemelt jelentőségű. A tudományos kutatásokat nagyon pontos módszertani követelmények alapján kell végezni, ami kiindulási alapot, minőségi mércét ad bármilyen későbbi szakmai tevékenység során, annak objektív és professzionális megközelítése szempontjából.”* A kutatómunka együttműködésről is szól, ami ebben a fázisban elsősorban a PhD hallgató és a témavezető több éves közös munkáját jelenti, mint ahogy a következő vélemény megfogalmazza: *„A tanulmányaim, a kutatási feladataim és az értekezésem megírása közben szemléletem és tudásom fejlődött a témavezetőmmel történő konzultációk révén. A témavezető személyét kulcsfontosságúnak tartom az egyéni sikerességhez, hiszen szakmai iránymutatást ad a munkához, szükség esetén tovább lendít az elakadásoknál, valamint segít a motiváció fenntartásában, hiszen több éves együttműködésről van szó.”* Ennek során nem csak korszerű kutatási módszerekről és publikációs technikákról folynak megbeszélések, hanem élettapasztalatok átadása is megvalósulhat: *„A rám fordított idő egészen biztosan hasznos volt, de ezt nem feltétlenül a publikációim száma vagy a betöltött tisztségeim mutatják, hanem az a személyiség- és*

intellektuális fejlődés, amit a közös munka, a PhD elkészítése eredményezett.” Ez nem mindig történik zökkenőmentesen, mert a kitartás csökkenhet és az elhatározás időközben megváltozhat: „Sok kolléga kezdte el és hagyta abba a doktori tanulmányait. Nem azért, mert nem lettek volna képesek végigcsinálni a folyamatot, vagy megírni egy dolgozatot, sokkal inkább azért, mert nem akarják kitenni magukat annak a tortúrának, mely a fokozat megszerzéséig előttük áll. Aki mégis marad, általában megtörve, de megerősödve kerül ki a folyamatból. Nem lesz a fokozattól tudományosabb, de erősebb lesz, mert bármilyen akadályokat is gördítettek az útjába, nem adta fel és elég erős volt ahhoz, hogy kitartson.”

A PhD-fokozat megszerzésének hasznosságát a felmérés egyértelműen bizonyította. A különbségek is nyilvánvalóvá váltak, mivel a különböző életpályák és élethelyzetek szempontjából eltérő lehet a megítélés. Elgondolkodtató az a vélemény, amely szerint „A PhD-képzés és fokozat nem egy univerzális válasz minden kérdésre, „csak” nagyon jó és hatékony válasz sok kérdésre. Ettől függetlenül eddig bárki kérdezte tőlem, a PhD-képzést általában maximálisan ajánlottam.” Emellett a vállalati szférában tevékenykedőket is közelebb viheti a felsőoktatáshoz a megszerzett doktori fokozat: „Sokat tanultam ez időszak alatt, a felelősségre bízott főiskolások és egyetemisták munkáját azóta is támogatom. Szakdolgozatokat bírálok, valamint rendszeresen mélyinterjúkkal segítek nekik abban, hogy a tanulmányaikban az elmélet és a gyakorlat összhangja teljes lehessen.”

De nem minden esetben jelent előnyt a tudományos fokozat megszerzése, vagy akár az arra irányuló törekvés az üzleti életben. Extrém esetek is előfordultak: „Több munkahelyemen is előfordult, hogy bár nem beszéltem róla, de amint kiderült, hogy doktori tanulmányokat folytatok, rövid időn belül kirúgtak.” Nem véletlen, hogy az a vélemény is kialakult, hogy bizonyos helyzetekben felesleges a PhD-fokozat: „Magyarországon a PhD-fokozat megléte az üzleti életben, illetve állami hivatalokban nem előny, sok esetben az állásinterjúk során a „tülképzett” minősítést eredményezi.” Szerencsére ezzel a tapasztalattal nem mindenki „gazdagodott”, és gyakoribb a pozitív vélemény, amit egy banki középvezetőként dolgozó megkérdezett is megfogalmazott: „A doktori cím megszerzése sok hasznos tudással jár az adott témában. Ha valaki a doktori cím megszerzése után azon a területen helyezkedik el, amiről az értekezését írta (mint ahogy én is), mindenképpen előny a kutatás során a témában való elmélyülés. Annak ellenére, hogy az esetemben nem járt különösebb elismeréssel, munkatársként releváns tudással rendelkezem az adott szegmensben,

mely egyrészt a doktori iskolában szerzett tapasztalatoknak köszönhetek.” Egy a vállalati szférában tevékenykedő foglalta össze legfrappánsabban véleményét: „Tapasztalatom szerint, a vállalati szférában csak és kizárólag a kutatási területen tevékenykedő munkatársak esetében van értelme PhD-fokozatot szerezni. Ha egy vállalat nem végez kutató tevékenységet, akkor ott tapasztalatom szerint semmi előnnyel nem jár a PhD-fokozat. Ahogy egyszer egy korábbi felettesem megfogalmazta: doktor csak az ügyvédem és az orvosom legyen. Ettől függetlenül a doktori megszerzéséhez szükséges önálló munka és kutatási tevékenység hasznomra vált, mert megtanított arra, hogy minden apró részletnek kitartóan utána kell járni, és a problémákat szélesebb kontextusban kell szemlélni és elemezni.”

Az eltérő helyzetek és tapasztalatok miatt némileg eltérő válaszok születtek azzal a kérdéssel kapcsolatban, hogy javasolná-e rokonainak és ismerőseinek (nem az ellenségeinek!) a PhD tudományos fokozat megszerzését. Mint ahogy a pontozás értékei is eltértek, a szóbeli vélemények is különbözőek voltak, de nagyrészt megindokolták a kevésbé pozitív álláspontokat: *„A válasz attól függhet, hogy a szóban forgó ismerősnek, vagy rokonnak milyen szakmai célkitűzései vannak. Akkor javasolnám mindenképpen, ha valaki oktatási vagy kutatási intézménynél képzeli el a jövőjét. Egyéb esetben is hasznosnak gondolom – hasonlóan a saját példámhoz –, mert a fokozat megszerzéséhez vezető úton fejlesztett képességek, mint a látókör szélesítés, elméleti tudás elmélyítés, elemzőképesség, fogalmazási képesség, lényegre összpontosító meghatározások, érvelés, stb., bárkinek előnyére válhatnak a későbbi munkáik során.”* Mások még ezen is túlmentek, és lelkesítették a bizonytalankodókat: *„Nem csak fiataloknak javasolnám. Sőt, szakmai tapasztalat megszerzése után a tudományos háttér és elmélyülés kifejezetten értékes párost alkot.”* Olyan válaszadó is volt, aki kész tényként kezelte fia döntését: *„A nagyfiam idén végez közgazdászként az IBS-en és célja a mesterképzés után, hogy Sopronban jelentkezzen a doktori iskolába.”* Egy, a PhD-fokozat értékére vonatkozó kérdésre feltehetően nem a ”nagyon hasznos” választ adó résztvevő megjegyzése foglalja össze legkifejezöbben a vizsgálatok eredményének lényegét: *„A skálán bejelölt viszonylag alacsony érték ellenére én a mai eszemmel is belevágnék ismét...!”*

A felérés eredményei alapján összeségében megállapítható, hogy a gazdálkodás- és szervezéstudományok területén szerzett tudományos fokozat jelentős értéket képvisel a felmérésben résztvevők számára. Az el-

térő élethelyzetek és a különböző pályák más-más következtetésekhez vezetnek, de egyértelmű a doktori képzés pozitív szerepe a válaszadók körében. Még a kritikusabb véleményeket hangoztatók szerint is hasznos tapasztalatokat lehetett szerezni a doktori képzés, illetőleg a fokozat megszerzéséért kifejtett mutatómunka során. Ebből következően a doktori iskoláknak érdemes tovább fáradozni a képzés fenntartásán és további fejlesztésén. Ezt az egyetemek stratégiai céljainak teljesítése is megköveteli.

Irodalomjegyzék

1993. évi LXXX. törvény a felsőoktatásról.

Ambrasat, J. – Tesch, J. (2017): Structured Diversity – The changing landscape of doctoral training in Germany after the introduction of structured doctoral programs. *Research Evaluation*, Volume 26, Issue 4, October 2017, 292–301.
DOI: <https://doi.org/10.1093/reseval/rvx024>

Fábri, Gy. (2018): A doktori fokozat értéke a munkaerőpiacon – a doktoráltak véleménye alapján. *Kultúra és közösség*, IX. évfolyam 2018/IV. szám, ISSN 0133-2597, 49–58.

Gyórfy D. (2013): Közgazdaság-tudományi doktori iskolák Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 60, 1, 90–97.
<http://www.kszemle.hu/tartalom/letoltes.php?id=1360>

Lehota J. (szerk.) (2018): *A Gazdálkodás- és Szervezéstudományi Doktori Iskola 25 éve Gödöllőn (1993–2018)*. Szent István Egyetemi Kiadó, ISBN: 978-963-269-780-2, 172 p.

Michalkó G. – Havran D. – Galgóczi E. – Petrovics N. (2021): Doktori képzés 2.0: a hazai tudományos utánpótlás-nevelés verzióváltásának mezsgyéjén. *Magyar Tudomány* 182:4, 449–461. DOI: <https://doi.org/10.1556/2065.182.2021.4.2>

Michalkó G. – Zsóka Á. (2016): Quo vadis Gazdaságtani Doktori Iskola? *Köz-Gazdaság*, 1. szám, 187–202.

Mosoniné Fried J. – Horváth D. (2012): Tudományos fokozattal rendelkezők életpályavizsgálata: Fókuszban a mobilitás. *Magyar Tudomány*, 8. szám, 958–968.

Papanek G.–Bartók I.–Ferencz A. (2011): A kutatók, egyetemi oktatók utánpótlása Magyarországon a gazdálkodás- és szervezéstudományi doktori iskolák példáján. *Magyar Tudomány*. 10. pp. pp. 1181–1189.

Postgraduate search (2021): 5 Reasons to Study a PhD
<https://www.postgraduatesearch.com/advice/phd-research/reasons-study-phd/ap-23263/>

Richard Z. (2018): Why Would You Want to Do a PhD? Student perspectives on the value of a graduate degree.
<https://oge.mit.edu/why-would-you-want-to-do-a-phd/>

Róna-Tas A. (2003): A doktori iskolák helyzete és jövője. Magyar Akkreditációs Bizottság, Budapest, 64.

The Economist (2016): Why doing a PhD is often a waste of time?
<https://medium.economist.com/why-doing-a-phd-is-often-a-waste-of-time-349206f9addb>

Topuniversitites (2021): Why a PhD Is Worth It!
<https://www.topuniversities.com/student-info/careers-advice/why-phd-worth-it>